

Trouw - zaterdag 25 februari 2006

Literatuur in de Lage Landen

T. van Deel

Frits van Oostrom: Stemmen op schrift - Geschiedenis van de Nederlandse literatuur vanaf het begin tot 1300. Bert Bakker, Amsterdam. ISBN 90 351 2944 X; 640 blz. euro 35 , Hugo Brems: Altijd weer vogels die nesten beginnen - Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1945 - 2005. Bert Bakker, Amsterdam. ISBN 90 351 2945 8; 792 blz. euro 49,95

Wat is het moeilijkste? Woekeren met een enorm tekort aan geschreven bronnen, zoals Frits van Oostrom moest doen voor zijn geschiedenis van de Nederlandse literatuur vóór 1300? Of richting zoeken in een kakofonie van veelsoortige teksten, zoals Hugo Brems deed voor zijn geschiedenis van de Nederlandse literatuur vanaf 1945? T. van Deel bespreekt het werk van allebei, deze week tegelijkertijd verschenen.

(foto)

Rechts: Jan van Ruusbroec, de schrijver van 'Beatrijs', is hier schrijvend afgebeeld, zittend onder een boom. Rechts van hem zit een klerk, die zijn tekst kopieert.[] Links: A.F.Th. van der Heijden in zijn studeerkamer.[]

Maak van een kakofonie maar eens een symfonie

Het geschiedverhaal kan nog steeds, en de canon ook

Er is een debat gaande over de vraag of het mogelijk en wenselijk is om literatuurgeschiedenis te schrijven. Frits van Oostrom en Hugo Brems, laten er geen twijfel over bestaan dat zij zichzelf in staat achten tot die taak, hoewel ze ook wel inzien dat er allerlei problemen aan kleven. Zij willen desondanks het 'verhaal' van de literatuurgeschiedenis vertellen.

In hoeverre dat verhaal de werkelijkheid weerspiegelt, is een vraag die onlangs werd opgeworpen door Thomas Vaessens. Hij suggereerde dat er op het ogenblik een omslag in de literatuurbeleving valt waar te nemen, mede onder invloed van internet en de commercie. De gevestigde literaire kritiek heeft er in het geheel geen vat op en speelt er ook niet op in. In Vaessens' visie zou het traditionele beschrijven van een literatuurgeschiedenis - daarbij inbegrepen de vaststelling van werken die er, gecanoniseerd, toe doen - geen optie meer zijn. De geschiedenis is definitief in duigen gevallen, er vallen alleen nog snippers en splinters te rapen en min of meer aarzelend aan te bieden als 'verhaal'.

Op al deze postmoderne bezwaren tegen een mogelijke literaire geschiedschrijving geven Frits van Oostrom, over de vroegste Middeleeuwen, en Hugo Brems, over de allernieuwste tijd, een overtuigend en bijzonder leesbaar antwoord. Het kan wel degelijk, literatuurgeschiedenis schrijven, een activiteit die zelf weer geschiedenis is, dat wel.

Sinds de negentiende eeuw zijn er literatuurgeschiedenissen geschreven. Ze zijn een onderdeel van de algemene geschiedschrijving die mensen noodzakelijk achten om zich te kunnen oriënteren in tijd en plaats. „De geschiedenis van een volk” schreef Jonckbloet meer dan honderd jaar geleden, “omvat het tafereel van zijne wording en ontwikkeling, van geheel zijn leven, niet slechts van zijne staatsvormen en staatkundige lotwisselingen, maar ook van zijn gemoed en zijn geest, zooals die zich openbaren in zijne maatschappelijke eigenaardigheden, in zijn godsdienst, zijne zeden en gewoonten, in de voortbrengselen zijner wetenschap en kunst.” Om die laatste voortbrengsels gaat het de literatuurhistoricus.

Een gelukkig toeval wil dat van de geplande negendelige nieuwe geschiedenis van de Nederlandse literatuur nu de twee uiteinden tezelfdertijd verschijnen, de geboorte van die literatuur in de vroege Middeleeuwen, beschreven door Frits van Oostrom, en de zeer gedifferentieerde volgroeiheid ervan in de afgelopen zestig jaar, sinds 1945, beschreven door Hugo Brems. Alles wat daartussen is gebeurd, in zes en een halve eeuw, zullen anderen voor hun rekening nemen. De lectuur van beide delen, juist in hun zo ver van elkaar verwijderde samenhang, vond ik een opwindende aangelegenheid. Dit ondanks het feit dat literatuurgeschiedenissen niet de reputatie hebben lezers rode oortjes te bezorgen. In het historische genre heeft eigenlijk alleen Huizinga met zijn 'Herfsttij der middeleeuwen' voor een beeldvorming gezorgd die nog voortdurend meespeelt, met alle kritiek die erop is gevolgd.

Brems (de man van 1945-2005) sluit bewust aan bij het begin van onze literatuur, dus bij zijn pendant Van Oostrom, door zijn boek 'Altijd weer vogels die nesten beginnen' te noemen. Dat is een verwijzing naar de veelbesproken pennenproef uit ongeveer 1100, van een Vlaamse monnik, levende in Ierland, die de woorden van misschien een liedje opschreef:

Hebban olla vogala nestas hagunnan,

hinase hic enda thu.

Wat unbidan we nu?

De vertaling van deze dertien woorden luidt: „Zijn alle vogels nesten begonnen, behalve ik en jij. Waar wachten we nog op?” Van Oostrom wijdt aan deze tekst, en aan de context, vele pagina's en dat is heel juist, want de kiem van alle verdere literatuurontwikkeling ligt erin besloten.

De zeldzaamheid van literaire sporen uit een zo vroege tijd, laat ook zien hoe lang de volkstaal erover heeft gedaan om zich schriftelijk te laten gelden. Het

Wie zich zo opstelt, zal het gevaar lopen het literaire enigszins te miskennen, maar Brems is eerder bevattelijk voor wat echt literatuur is dan voor het leven zelf. Intussen geeft hij een waarlijk nieuwe literatuurgeschiedenis van de moderne tijd, waarin niet zoals al eerder is gedaan de kunstopvattingen een sturende rol spelen, maar de literatuur zelf en de wereld waarin die zich afspeelt.

Brems' blik op onze hedendaagse literatuur is mijns inziens de ideale. Hij is partijloos, smaakvol, kalm, academisch, literair, sociaal en bovenal gedreven.

Van Oostrom kon niet anders dan woekeren met de relatief weinige teksten waarover hij beschikte (waaronder natuurlijk klassieke). Brems bevond zich in een vloed van literatuur, deels gecanoniseerd, dat wel, maar toch nog niet zodanig beschreven dat de diversiteit en functionaliteit ervan volledig tot hun recht waren gekomen. Van Oostrom kon dat vanuit historisch perspectief met verve ten uitvoer brengen. Brems heeft het gepresteerd, op noodzakelijk veel kalmerender toon, dit voor de nieuwste tijd te doen.

Ik heb het stellige vermoeden dat Brems' literatuurgeschiedenis toonaangevend zal blijken te zijn - en terecht - voor hoe we tegen de literaire ontwikkelingen, in de gegeven omstandigheden, zullen aankijken.

De titel van zijn boek laat al weten dat literatuur een kwestie is van schrijven en herschrijven: 'Altijd weer vogels die nesten beginnen'. De toespeling op het begin van onze literatuur is in synopsis de boodschap van Brems' boek, namelijk dat literatuur zichzelf en de wereld voortdurend en op verschillende, zowel tegenstrijdige als samenhangende manieren, verwerkt.

Net als Van Oostrom in zijn biografie van Maerlant uit 1998, meeslepend geschreven, heeft Brems in zijn boek over poëzie, 'De dichter als koe' (uit 1991), een soort visitekaartje afgeleverd. Allebei willen ze iets met literatuur, de een wil het historische karakter benadrukken, de ander het literair-existentiële. Daar is geen tegenstelling mee gemoeid, zoals uit beider indrukwekkende geschiedschrijvingen blijkt. Het zou te wensen zijn dat deze twee uiterste delen van onze literatuurgeschiedenis door veel mensen gelezen worden, omdat ze ermee op het spoor worden gezet van heel veel gedichten, romans, essays en wat er allemaal nog meer voor literatuur doorgaat, waardoor ze richting kunnen geven aan hun leven.

Wie literatuur leest denkt op een creatieve manier na over het bestaan. Wie een literatuurgeschiedenis leest, laat zich gidsen door het landschap dat zich literair heeft ontwikkeld parallel aan het leven dat we toch wel, zelfs zonder literatuur, leiden.

Van Oostrom citeert aan het begin van zijn boek Simon Vestdijk, die inderdaad de betovering door het verleden magistraal heeft verwoord als een vorm van verwondering of zelfs verbijstering: „Niet dat onze voorouders zulke verschrikkelijk brede hoeden droegen kenschetst het verleden in al zijn raadselachtigheid, maar dat zij bestonden en niet meer bestaan, dat zij heen

Latijn prevaleerde, maar dat betekent niet dat er geen cultuur van orale overdracht van liedjes en dergelijke bestond. Maar de ontpopping van de Nederlandse literatuur valt nu eenmaal alleen af te leiden uit de schriftelijke documenten en als er iemand getalenteerd is om die spannende geschiedenis te vertellen dan is het Van Oostrom wel.

Hij heeft zelfs gemeend de ontstaansgeschiedenis van onze literatuur, zoals die gebruikelijk wordt verteld, drastisch te moeten vertragen, vandaar dat dit nog maar het eerste deel van die vroege tijd is, lopend tot 1300. Er zal een tweede deel volgen dat de veertiende eeuw bestrijkt. (Herman Pleij doet de vijftiende eeuw.) Daarmee rekt Van Oostrom de Middeleeuwen literair-historisch flink uit, niet helemaal in proportie met de zich vermenigvuldigende literaire activiteiten in de eeuwen nadien.

Brems heeft met een zinderende, actuele literatuur te maken, Van Oostrom met een maar zeer ten dele overgeleverde, en in de vroegste tijd voornamelijk vermoede literatuur. En dan te bedenken dat elke literatuurgeschiedschrijving een 'verhaal', dat wil zeggen een reconstructie of liever een constructie is, een reductie ook van het feitelijke literaire leven.

Van Oostrom laat zich vanuit zijn liefde voor en imponerende kennis van de middeleeuwse literatuur en de omstandigheden waarin die functioneerde, breed uit over zijn onderwerp en ik vind hem grandioos. Dit is een boek waarin de literatuur werkelijk haar plaats krijgt in het totaal van de geschiedenis: het is panoramisch en gedetailleerd tegelijk. Het is bovendien voortreffelijk en begeesterd geschreven en heeft als achtergrond de ontdekkingskracht van de wetenschappelijke mediaëvistiek.

Ik heb in geen enkele tot dusver verschenen literatuurgeschiedenis zoveel interessants gelezen over het Halewijnslid, Hadewijch, de Reynaert, de Arthurromans, Van Veldeke, Maerlant -- allemaal namen die altijd al in de geschiedschrijving waren opgenomen, maar hier met een nieuwe kennis van zaken en in een nieuw verband optreden. Het ontstaan van onze literatuur, het opdoemen ervan uit de orale, niet schriftelijk vastgelegde traditie kon niet beter verteld worden.

Hugo Brems stond voor een geheel andere, vrijwel tegengestelde opdracht. Hij had niet te maken met een vrijwel afwezige, want percentueel gering overgeleverde literatuur, maar met een kakafonie van schriftelijk en zeer recent overgeleverde stemmen. Hij moest daar zijn eigen verhaal, zijn symfonie van componeren, een enorm karwei waarin hij bewonderenswaardig is geslaagd.

Natuurlijk baseerde hij zich, evenals Van Oostrom, op wat er zich in zijn vak, de neerlandistiek, aan opvattingen heeft ontwikkeld over hoe de literatuur, ook de recentste, beschreven zou kunnen worden. Hij is de overtuiging van Jonckbloet toegedaan dat literatuur deel uitmaakt van het grotere geheel van het culturele leven en van het maatschappelijk, politieke, staatkundige leven in het algemeen.

zijn en toch nog aanwezig, dat zij tot de werkelijkheid werden toegelaten, om er bij ondoorgrondelijk decreet weer uit verbannen te worden."

Het verleden bestaat - een paradoxale bewering, die iedereen als waarheid ervaart.

Ook het directe, maar onherroepelijk recente verleden bestaat en het is de grote verdienste van Brems om de literaire geschiedenis die zo dicht achter ons ligt te hebben opgeroepen, op een niet minder stimulerende en activerende manier dan Van Oostrom heeft gedaan ten aanzien van dat verre, vreemde en toch ook weer helemaal niet zo onherkenbare verleden.

Het is een buitenkans voor de literatuurlijfhebber om deze twee elkaar omarmende geschiedschrijvingen nu zomaar in de schoot geworpen te krijgen.

Copyright: Deel, Tom van

